

Yunus Özger

Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi, Yozgat/Türkiye
Professor, Yozgat Bozok University/Faculty of Arts and Sciences, Yozgat/Turkiye

eposta: yunusozger@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-2830-9515> - [RorID: https://ror.org/04qvdf239](https://ror.org/04qvdf239)

Atıf/Citation: Özger, Y. 2024. Osmanlı'da Kadınların Sosyal Güvenlik Hakları ve Emekliliği Meselesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/40, 179-200.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1469429>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	17.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted:	29.05.2024
Yayın Tarihi/Published:	15.09.2024

OSMANLI'DA KADINLARIN SOSYAL GÜVENLİK HAKLARI VE EMEKLİLİĞİ MESELESİ

Öz

Sosyal Güvenlik sisteminin en önemli bileşenlerinden biri olan emeklilik hakkı, çalışma hakkıyla doğrudan ilgilidir. Klasik dönem Osmanlı devlet teşkilatında kamu hizmetleri, yönetici sınıf mensubu erkekler tarafından görülmekteydi. İlmiye, seyfiye ve kalemiye mensuplarının kendilerine özgü sosyal güvenlik ve emeklilik hakları vardı. Yönetici sınıfın emekli olduğunda alacağı maaş tutarları Fatih Kanunnamesinde yer almaktadır. Ancak söz konusu kanunnamede kadınların emeklilik haklarına dair bir işaret yoktur. Kadınlar, bu dönemde ilgili sınıflarda aktif olarak görev alamayıp, çalışmadıklarından emeklilik haklarından da yoksundular. O halde Osmanlı kadınları ilk olarak ne zaman emeklilik hakkı elde etti? Emekliye sevkleri nasıldı? Bu araştırmada bu soruların cevabı arandı.

Osmanlı kadınları arasında emeklilik hakkını ilk olarak saraya köle statüsüyle alınan kadınlar elde etti. Dışarıya saraylı unvanıyla çıkan kadınlar çerağ adıyla emekliye ayrılırlardı. Çerağ uygulaması, Osmanlı kadınlarının hak ettikleri ilk emeklilik sistemidir. Osmanlı kadınları, ikinci önemli emeklilik hakkını ise XIX. yüzyılın son çeyreğinde kazandı. Eğitim ve sağlık başta olmak üzere kamu sektöründe memur olarak göreve başlayan kadınlar, prim esaslı modern sosyal güvenceye sahip oldular. Hizmet süresinin dolumu, yaş haddi veyahut malulen emekli olabildiler. Kadınların diğer bir sosyal güvenlik hakkı ise çalışmadıkları dönemler için tahsis edilen mazuliyet maaşı uygulamasıdır. Kamu hizmetinde çalışmayan kadınlar ise eşlerinin ya da babalarının memuriyetlerine bağlı olarak sosyal güvence altına alındılar.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kadını, Emeklilik, Sosyal Güvenlik, Çerağ Usulü, Emekli Sandığı

THE ISSUE OF WOMEN'S SOCIAL SECURITY RIGHTS AND RETIREMENT IN THE OTTOMAN

Abstract

The right to retirement, one of the most important components of the Social Security system, is directly related to the right to work. In the classical Ottoman state organization, public services were performed by male members of the ruling class. Members of the *ilmiye*, *seyfiye* and *kalemiye* had their own social security and pension rights. The salaries that the ruling class would receive upon retirement are included in the Fatih Code of Laws. However, there is no indication of women's pension rights in the aforementioned code. Since women could not actively work in the relevant classes during this period, they were also deprived of pension rights. So when did Ottoman women first gain pension rights? How were their retirements handled? This research sought to answer these questions.

Among Ottoman women, the first women to be granted the right to retire were those who were taken to the palace as slaves. Women who went out with the title of courtier were retired under the name of *çerağ*. The *çerağ* practice was the first pension system that Ottoman women were entitled to. Ottoman women gained their second important pension right in the last quarter of the 19th century. Women who started working as civil servants in the public sector, particularly in education and health, received modern premium-based social security. They could retire upon completion of their service, retirement age or disability. Another social security right of women was the disability pension allocated for periods when they could not work. Women who did not work in the public service were subject to social security depending on the civil servant status of their husbands or fathers.

Keywords: *The Ottoman Woman, Retirement, Social Security, Çerağ Style, Pension Fund*

1. Giriş

Emeklilik, hayatının en verimli dönemlerini çalışarak geçiren insanların rahata erişmeyi umdukları evredir. Bu yönüyle bütün dünyada sosyal güvenlik sisteminin en önemli bileşenidir. Modern manada emeklilik uygulamalarının tarihi çok eskilere gitmez. Sistemin sağladığı sosyal güvenlik ve dayanışma prensipleri baz alındığında, isimleri ve icra edilmiş biçimleri farklı birçok uygulamanın derin tarihi köklere sahip olduğu görülecektir. Sosyal güvenlik ve emeklilik ihtiyacının tarihi, neredeyse insanlık tarihiyle eş değerdir. Toplum içinde bireysel bir varlık olan insanın, yaşamını güven içerisinde sürdürme ve tamamlama arayışı gerçekte toplumsal bir olgudur.

Emeklilik hakkı ya da emekliliğin tarihsel gelişimi, kimi toplumbilimcilerin daha çok modern dönemi tanımlamak için tercih ettikleri *risk toplumunun* tehlikelerle başa çıkma mücadelesidir. Tehlike ve tehdit kavramlarının işaret ettiği farklılığın analizine önem veren Antony Giddens, dünyanın risk toplumunda yaşadığı düşüncesindedir (Koyuncu ve Delibaş 2012: 16). Modernizmin riskleri daha da artırdığını söyleyen Ulrich Beck ise modern dönem

sonrası toplumu risk toplumu olarak görür (Çuhacı 2007: 130). Her ne kadar tanım, post modern toplum için olsa da vurgulanan risk ve rizikoların farklı boyutlarına tarih boyunca rastlanılır. Bu nedenle bütün toplumlar, kendi dönemlerinin tehlike ve tehditlerini bertaraf etmek üzere sosyal güvenlik sistemleri geliştirirler. Osmanlılarda da durum farklı değildir.

Osmanlı literatüründe emeklilik; çerağ, oturak ve tekaüd terimleriyle karşılık bulurdu. Muhtelif sebeplerle emekliye sevk edilenler için oturağa çıkmak (BOA, A.DVNS.MHM.d.:4/929), oturak buyurulmak,¹ oturağa çıkmak tahsisi (BOA, A. DVNS.MHM.d.:2/736) gibi ifadeler kullanılırdı. Klasik Osmanlı düzeninde toplumsal katmanlara göre değişebilen kendine özgü uygulamalar vardı. Yönetici sınıf olarak nitelenen ilmiye, seyfiye ve kalemiye sahasında çalışanlar, modern anlamdaki prim kesintisi olmaksızın belirli şartlarla çerçevesi çizilen emeklilik hakkına sahipti. Görevden alınma, yaşlanma veyahut iş göremez hale gelme bu şartların en önemlileriydi. İlmiye mensupları daha çok vakıflar sayesinde sosyal güvenlik şemsiyesine tabi idi. İş yapamaz duruma geldiklerinde geçimlerini sağlamaları için arpalık tahsisi yapılırdı (Tabakoğlu 2005: 343). Arpalık ödeneği, klasik çağın bir nevi emeklilik uygulamasıydı. Ancak gözden kaçmaması gereken en önemli ayrıntı, sayılan bu haklardan faydalananların sadece erkekler olmasıydı. Ataerkil ve gelenekçi toplumsal yapının egemen olduğu söz konusu kadınlar, bürokraside görev alamazlar, babalarının ya da eşlerinin sosyal güvenlik haklarından dolayı olarak yararlanırlardı.

2. Osmanlı'da Kadınların Emeğe Dayalı ve Kamu Hizmetine Bağlı Emeklilik Hakları

181

Osmanlı kadınlarının klasikten modern döneme emeğin karşılığı olarak elde ettikleri sosyal güvencelerini ve emeklilik haklarını üç başlıkta incelemek mümkündür. Bunlar, çerağ uygulaması, tekaüt sandıkları aracılığıyla sağlanan modern emeklilik hakkı ve mazuliyet maaşı uygulamalarıdır.

3. Çerağ Kadınlar: Saraylı Kadınların Emekliliği

Belgelerde چراغ şeklinde yazılan ve "çerağ" ve "çirağ" olarak iki ayrı şekilde okunan kelime Farsça kökenlidir. Sözlüklerde birden çok anlama sahiptir. Devellioğlu'nun lügatinde çerağ şeklindeki birinci manası, fitil ve mumdur. Aynı sözlükte "çirağ" şeklinde okunan sözcüğün ise dört manası vardır. Çerağ kelimesinde olduğu gibi yine ilk anlamı, fitil, kandil ve mum olarak verilir. Diğer manaları ise çırak, tekaüd, emekli, talebe ve öğrencidir (Devellioğlu 2013: 175-178). Kâmûs-ı Türkî'de "çirağ" şeklinde rastlanan sözcüğe verilen manalardan biri de "hizmetten af olunarak evinde oturmak üzere tekaüd maaşına nail olan" şeklindedir. Böylece Şemseddin Sami, çirağ uygulamasının emekliye ayrılmak anlamına

¹ "Sincar Sancağı Beyi olan Hasan Bey'e mahrûse-ı Mısır'da kânûn üzere oturak buyurula..." BOA, A.DVNS.MHM.d.:4/576, s.55, 26 Recep 967/22 Nisan 1560.

geldiğini söyler. Yazar, kelimenin ikinci manasının *ocak ve kandile yani ev barka sahip olmuş, nimete ve ihsana ulaşmış veyahut herhangi bir göreve, memurluğa ve maaşa nail olan kişi* olduğunu belirtir. Şemseddin Sami, bu kelimeyi açıklarken, “felan memuriyetle çerağ buyruldu, beş yüz kuruş maaşla çerağ buyurulması” örneğini verir. Buradan kelimenin ilk ve önemli manasının kişinin herhangi bir geçim kaynağına ulaşması olduğu barizdir. Konumuzla ilgili olanı, “hizmetten affolunarak evinde oturmak üzere tekaüd maaşına nail olan” şeklindeki ikinci anlamıdır. Yazar bunu, “artık ihtiyarladı çerağ olmasını istiyor” örneğiyle teyit eder (Şemseddin Sami 1989: 507). Esasen konu bağlamına en iyi oturan anlam ise Pakalın’ın eserinde yer alır. Lehçe-i Osmanî’den alıntı da yapan yazar, kelimenin mecazen ev bark edilmiş, maişet verilmiş manasına geldiğini bildirir. Ardından sarayda görevli kadınların hizmetlerini tamamladıktan sonra kendilerine ev bark verilip, evlendirilip çıkarılan cariyeler için kullanıldığını söyler. Çerağ olmak aynı zamanda resmî dairelerde maaşa geçmeye ve tekaüt edilmeye de denilir (Pakalın 1983: 352).

Görüldüğü üzere çe(i)rağ kelimesi hem bir memuriyete başlamak için kullanılır hem de memuriyet ya da görev sonrası emekliye ayrılmak manasına da gelir. Osmanlı Arşivi’nde çerağ kelimesinin terfi anlamında kullanıldığını gösteren örnekler çoktur. Mesela III. Selim devrinde 1790’da merhum Sabit Ahmed Paşa’nın oğlu Kâmil Bey’e hâcegan rütbesi verilirken; çerağ buyruldu denilir (BOA, HAT.:267/15562). Aynı arşivde çerağ sözcüğünün emekliye ayrılmak anlamında kullanımıyla ilgili de çok sayıda belge bulunur. Örneğin Sultan Abdülmecid dönemine ait 1839 tarihli bir vesikada; Haremeyn Hazinesinin zimmet halifesi görevini icra eden Ahmed İzzet Efendi’nin, yakalandığı hastalıktan dolayı görevini yapamayacağı tespiti yapılır, ardından kendisine ölünceye kadar münasip bir miktar maaş tahsis edilerek çerağ yani emekli edildiği ifade edilir.² Aynı belgenin diğer satırlarında başka bir husustan bahsedilirken “çerağ” ve “tekaüd” kelimeleri; *mâhiye iki bin kuruş maaş ihsanıyla tekâüden çerağ buyrulmuş olan* biçiminde, emekliye sevk anlamında ve beraber verilir (BOA, HAT.: 1617/21). Yine Osmanlı Arşivi’nde bulunan yüzlerce belgede geçen çerağ veya çirağ ifadesi; saray hizmetini tamamlayarak belirli maaşla saray dışına çıkarılan ve bir yönüyle emekliye ayrılan kadınları tanımlar. Bazı belgelerde ise emekliye sevk için çerağ, bağlanacak emekli maaşı için çiraklık terimleri kullanılır (BOA, MB.İ.:15/150).

Buraya kadar verilen bilgiler, çerağ, çirağ ya da çırağ şeklinde sunulan kelimenin aynı manaya geldiğini açıkça ortaya koyar. Klasik devirde başlayan ve sonraki dönemde de sürdürülen, saray mensubu kadınların saray hizmetlerini tamamladıktan sonra bu

² “bir müddetten beri menût olduğu illetten dolayı me’ mûriyetine gelemeyüp bundan böyle dahi hizmet-i lâzimesini rü’yete muktedir olamayacağı haber verilmiş... kayd-ı hayat şartıyla münâsib mikdâr ma’âş tahsisiyle çerağ buyrularak yerine ...” BOA, HAT.: 1617/21.

isimlendirmelerden biriyle emekliye ayrıldıklarını ve hayatlarının geri kalanını aldıkları maaşla devam ettirdiklerini söyleyebiliriz.³

Osmanlı sarayında Harem-i Hümayun hizmetinde istihdam edilen yüzlerce kadın bulunurdu. Köle statüsünde hizmet gören söz konusu kadınlar, hizmet sürelerinin bitiminin ardından itk-name adı verilen azatlık belgeleriyle özgürlüklerine kavuşur ve kendine özgü bir törenle saraydan dışarı çıkarlardı. Klasik devirde bu türden ayrılışlar, çerağ etti, tekaüden çırağ ve ihraç şeklinde tanımlanırdı. Sarayın muhtelif bölümlerinden belirli dönemlerde ayrılanlar için alacakları maaşları gösteren bir defter tanzim edilirdi.⁴ Bunlara şehzadelere bebeklik dönemlerinde süt veren ve bakımlarıyla ilgilenen saraylı "daye"ler de dâhildi (BOA, İ.DH.:1102/86338). Sarayın hiyerarşik yapılanmasında cariyeler-köleler olarak statüleri en alt sıralarda bulunanlar, özgürlük dönemlerinde mahallelerinde Osmanlı sarayının gücünü temsil eden sarayî (saraylı) unvanları sayesinde sosyal tabakanın üst katlarına terfi ederlerdi.

Sözü edilen çerağlık devri, gerçekte saraylı kadınların yıllarca süren hizmet ve emeklerinin karşılığı olan bir çeşit emeklilik dönemidir. Sistem, özünde aktif çalışma hayatını terk eden kadınların, sonraki ömürlerini rahatça sürdürebilmelerini temin maksatlı bir tür sosyal güvenlik aracıdır. Çağdaş emeklilik sistemleriyle mukayese edilebilecek bir yanının olmadığı aşikârdır. Ancak emeğin bir şekilde karşılığının alınabilmesi ya da devlet aygıtının zihinlerdeki algısı nedeniyle *veriliyor olması* ve modern emeklilik sistemlerine fonksiyonel olarak benzeyen taraflarının bulunması böyle bir yorumu haklı gösterebilir.

İncelenen yüzlerce arşiv belgesinde sözü edilen kadınların çerağlık hayatlarına dair önemli verilere ulaşılabilir. Yapılan bazı araştırma sonuçları da bunu teyit eder. Çerağ edilen kadınların önemli bir kısmı emekliliklerinde yine İstanbul'da yaşamayı tercih ederler. Bunun yanı sıra Bursa, Edirne, Mısır ve Medine de öne çıkar. Kadınların bir kısmı kalan ömürlerini evlenmeden sürdürürken, bir kısmı ise kamu hizmetinde çalışan askerî sınıf mensuplarıyla hayatlarını birleştirerek, saraylı kimliğiyle başkent'in muhtelif semtlerinde yaşamaya devam ederler. Haremdeki görevleriyle orantılı biçimde bazı kadınlara belki ödül olarak, bazılarına ise ekonomik zorlukların gereği başlarını sokacak ev tahsisinde kolaylık sağlanırdı. Kimi çerağlar ise kendi imkânlarıyla ev almaya çalışırlardı (İpşirli Argıt 2018: 676-682). Bazı çerağlar ise devlet yardımıyla hanelerini tefriş ederlerdi (BOA, TS.MA.d.:2059). Harem-i Hümayundan çerağ edilen cariyelere, Enderun Hazinesinden bir miktar eşya verilmesi de uygulana gelen bir usuldü. Eşya organizesi hazinedar ustanın kontrolündeydi (BOA, TS.MA.e.: 593/103). Bütün bunlar, kadınların çerağlık zamanlarında barınma ve iâşe sorunu yaşamamaları için kendilerine yapılan sosyal yardımlar olarak okunabilir. Ancak sistemli bir yapı olmadığından

³ Bu çalışmada bütünlük sağlanması açısından bundan böyle sadece -çerağ- terimi kullanılacak.

⁴ Sarayın Mabeyn, Enderun ve Matbah-ı Amire başta olmak üzere bazı bölümlerinden tekaüden çerağ edilen erkek ve kadınlarla ilgili tutulan bir defter için bkz. BOA, HH.d.: 21437.

bu hususta sorun yaşayan kadınların da olduğunu görmek gerekir. Zarurete düşenler, malî problemlerle baş edebilmek için durumlarını yine saraya arz ederlerdi. Saraya alınışları ve saraydaki eğitimleri boyunca adeta ruhlarına işlenen klasik Osmanlı bürokrasi anlayışı olan kul/köle sisteminin etkisinden özgürlük zamanlarında da kurtulamazlardı. Kaleme aldıkları arzuhallerin her satırına bu felsefe yansırı. Dilekçelerin altına, isimlerinin ön kısmına “cariyeleri” terimini mutlaka işlerlerdi. Saraydan çıkmış olmalarına rağmen padişahı hâlâ, sarayda çalıştıkları dönemdeki gibi “efendileri” olarak görürlerdi. Zihni kuşatan kul sistemi gereği, parasal ihtiyacın giderilmesi sürecini, efendisinin kölesine yardımı olarak telakki ederlerdi.

Sultan III. Ahmed’in (1703-1730) kızlarından Ayşe Sultan’ın hizmetinde bulunduktan sonra çerağ edilen Fatma Hanım’ın 1757’deki müracaatı, tam da buna örnek bir durumdur. Devrin padişahı III. Osman’a bir mektup yazarak sorunlarını dile getiren Fatma Hanım, sayfanın sonuna “cariyeniz Sultan Ahmed Efendimizin çerağı Fatma” ibaresini koyar. Mektubun girişinde, nimetlerinin sahibi (velî-nîmet) padişah efendisine bolca duada bulunur ve ardından halini arz etmeye başlar. Sultan Ahmet’in kızı Atike Sultan’ın çerağı olduğunu söyler. Saraydan ayrıldıktan sonra Tophane’de Salıpazarı’ndaki mescit yakınında ikamet eden birisiyle evlendiğini ve bundan bir kız çocuğu dünyaya getirdiğini bildirir. Mutlu evlilikleri ise kocasının ölümüyle sona erer. Zaten geçim sıkıntısı da böylece başlar. Fatma Hanım, *halimiz mükedder olduğundan dünyalığımız olmayıp taayyüşte gayet zaruretimiz vardır* der. Sultan Ahmed ve kızı Atike Sultan’ın ruh-ı şerîfelerine sadaka niyetine, yeni yapılan camiden bir miktar aş ve bir miktar akçe talep eder (BOA, AE.SOSM. III. : 2/140). Sultan III. Osman, İstanbul Gümrüğü mukataasından Fatma Hanım’a akçe tahsisi emrini verir ve mesele çözülür.

Tanzimat Devrinde modern emeklilik sistemi inşa edilene kadar yapı aynen devam eder. Nitekim Sultan III. Selim devrinde ihtiyacına binaen padişaha arzuhal göndererek maaş talebinde bulunan çerağ Hatice Kadın, evvelden padişah ihsanlarına boğulduğundan dem vurur. Meramına geçmeden önce hünkâra müteşekkir olduğunu söyler. Ardından “bir mahalden maaşım yoktur” diyerek, gümrükten tahsisat ister. Padişah da onun bu arzusunun, “ihsan-ı hümayunum olmuştur” diyerek olumlu cevaplar (BOA, HAT.:1466/13). Aynı dönemde çerağ Neşe Hanım da kendisini gece gündüz padişaha dua edenlerden biri olarak takdim edip, kâfi miktar maaş bağlanmasını ister.⁵ Gerçekte sözü edilen yapı sadece saraylı kadınlara özgü de değildir. Geçim derdine düşen erkeklerin tazarrusu da aynıdır. Osmanlı saray mutfağında (matbah-ı amire) 25 yıl çalışan ve ihtiyarladığından artık iş göremez hale gelen Mustafa Mehmed’in 1679 tarihli müracaatı da aynı içeriklidir. Hayatının geri kalan kısmını kimseye minnet etmeden geçirebilmek için Recep ayı içerisinde padişaha

⁵ “padişahımızın du’âcılarında ve çerâğlarından leylen ve nehâren vâcibe-i zimmet-i âcizânem olan du’â-ı mülûkânelerinde meşgûle olup...” BOA, C.SM.: 32/1639, 9 Zilkade 1219/9 Şubat 1805.

başvurduğunda,⁶ arzusunun mübarek aylar ve saatler hürmetine gerçekleşmesi niyazında bulunur.

4. Çerağ Sisteminin Genel Özellikleri

Çerağlık uygulamasının teferruatlı bir tüzüğüne rastlanılmamakla beraber, uygulama örneklerinden yola çıkarak yapının ana unsurlarını ayrıntılı biçimde tespit etmek olasıdır. Çerağlık ödemeleri çoğunlukla ilgili maaş kaleminden tahsis edilirdi. Bazen doğrudan muhtaçlar tahsisatından aylık bağlanırdı.⁷ Teamüle göre çerağ edilen bir kadına maaş bağlanabilmesi için aynı kalemde münhal yani boşta kalan bir çerağlık maaşı kadrosunun bulunması gerekirdi. Örneğin Sultan I. Abdülhamid'in beşinci kadınının çerağlarından olan Çeşmifettan Hanım, düştüğü zaruret halinden ötürü saraya başvuru yaparak maaş tahsisi istediğinde; kendisine yine aynı kadının çerağlarından Suphi Kalfa'nın vefatı nedeniyle boşta kalan maaşı bağlandı (*BOA, A.MKT.MHM.:4/55*). Benzer uygulamalar imparatorluğun sonuna kadar sürdü.⁸ Yukarıda temas edildiği üzere saray hizmetinde bulunan erkekler de saray çıkışlarında aynı şekilde çerağ olurlardı. Dolayısıyla maaş havuzları ortaklı. Vefat nedeniyle boşta kalan bir saraylı kadınının çerağlık maaşı, bu esnada çerağ edilen saraylı bir erkeğe de tahsis edilebilirdi. Aksi yönde bir uygulama da olağandı. Örneğin saraylı Nihal Kalfa vefat ettiğinde Maliye Hazinesi tarafından tahsisli aylık 330 kuruş maaşı, padişahın üçüncü kadınının hizmetkârlarından saraylı Said Efendi'ye bağlandı (*BOA, İ.DH.: 577/40192*). Saraydan çerağ edilen Adile Sultan'ın maiyetinde görev yapan arabacı başı İbrahim Ağa'nın örneğinde olduğu gibi, saraylı bir erkeğin vefatı ardından maaşı eşine kalırdı (*BOA, İ.ML.:26/37*). Engelli ve kız çocuğu olan çerağlıların vefatı halinde, maaşın yarısı bunlara tahsis edilirdi. Tanzimat Devrinde bu tür uygulama örneklerine bolca rastlanılabilir. Mesela 1862'de vefat eden Nihal Kadın'ın 500 kuruş olan maaşı bir süre boşta kaldı. Ardından 250 kuruşu, gözleri görmeyen kızı Fatma Hanım'a bağlandı (*BOA, A.MKT.MHM.:246/77*). Padişah iradesiyle çerağ olması emredilen ancak münhal maaş bulunamadığından tahsisatında problem yaşanan durumlar da olurdu. Telaşa düşen bürokrasi, ilk olarak meseleyi bütçeye ilave yaparak çözmeye çalışırdı. Bu mümkün değilse muhtaçlar tertibine başvurulurdu (*BOA, BEO. :2273/170453*).

Yıldız Sarayı'ndan çerağ edilen Fatma Zehra ve Hayriye Hanımlara 1904'te bağlanan aylık tam da bu yolla tahsis edildi. Hayriye Hanım'a padişahın emriyle 1500 kuruş maaş

⁶ "hidmete iktidârım olmağın bu kullarına mübârek aylar ve sa'atler hürmetine oturak ekmeği ..." *BOA, İE. HAT;* 2/135, 6 Recep 1090/13 Ağustos 1679.

⁷ Örneğin saraydan çerağ edildikten sonra önce birisi ile evlenen daha sonra da boşanan Aslı Melek Hanım'a 1894'te muhtaçlar tahsisatından aylık 200 kuruş maaş bağlanmıştı. Bkz. *BOA, BEO.:* 481/36027.

⁸ 1863 yılında çerağlardan Reşkidil Hanım vefat ettiğinde kendisine Maliye Hazinesinden bağlanmış olan 30 kuruş maaş, onun ölümü ardından Zehra Hanım'ın kızı Seher Hanıma tahsis edilmiştir. Bkz. *BOA, A.MKT. MHM.:283/99*. Benzer durum 1904'te çerağ Sabirnur Hanım'ın vefatı nedeniyle yaşanmıştır. Münhal kalan maaşın 200 kuruşu Melek Aslı Hanım'a tahsis edilmiştir. *BOA, İ.ML.:* 60/17.

verilecekti. Ancak münhal kadro bulunamadı, akla sene-i hâliye bütçesine *zam*⁹ yapılması geldi. Sadaret, Maliyenin bu önerisini karşılıksız ilavenin yasak oluşu gerekçesiyle reddetti (*BOA, BEO.*: 2273/170453) ve muhtaçlar tertibinden çözüm bulunmasını istedi. Ancak orada da bulunamayınca emrin yerine getirilmesi gereğinden bütçeye ilave yapılarak çözüm bulundu. Böylece kadınların muhtemel mağduriyeti önlenildi. Daha sonra bu tür yeni tahsislerde benzer sorunların önüne geçebilmek için yapısal değişikliğe gidildi. Yeni tahsislerde ve maaş zamlarında malî kaynak güçlüğü çekilmek istenmedi. Bunun için padişah emir verdi. Muhtaçlar tertibinin münhal maaş kısmında, ihtiyaç halinde kullanılmak üzere daima 5.000 kuruşun hazır tutulması istendi (*BOA, BEO.*: 2282/171114). 1907 yılında benzer bir sorun yaşandığında bütçeye ilave düşüncesi, padişahın bu husustaki kati emri nedeniyle akim kaldı. Bağlanacak aylık için *vukubulacak ilk münhal maaşın* beklenmesi istendi.¹⁰ Çerağlık maaşı çeşitli sebeplerle ya da hata eseri olarak kesildiğinde, hak sahibinin talebiyle durumu yeniden gözden geçirilir ve mağduriyet giderilmeye çalışılırdı. Örneğin Sultan Abdülmecid'in çerağlarından Mahingar Kadın'ın aldığı maaş bir süre sonra kesildi ve iki yıl maaş alamadı. Yapılan yazışmalar sonrasında padişah iradesiyle tekrar aylık bağlanarak mesele çözüldü (*BOA, İ.DH.*: 897/71383).

Çerağlık maaş uygulaması, Sultan II. Abdülhamid devrinde modern emekli sandıkları kurulmakla beraber, ayrı bir bütçe kalemi olarak sürdürüldü. Bu dönemde Osmanlı kadınlarından memurluk vazifesi icra edenler; memuriyetleri nedeniyle mütekaidîn (emekliler) sınıfına dâhil edildi. Meslektaşları erkeklerle aynı şekilde emekliye sevkleri gerçekleştirildi. Görevden alınan kadınlara bu süre zarfında mazulîn (görevden alınanlar) kaleminden ödeme yapıldı. Memur olmayan kadınlar ise eşlerinin devlet hizmeti esasına dayalı olarak sosyo-ekonomik durumlarına göre muhtacîn (ihtiyaç sahipleri) kaleminden destek aldılar. Saraydan çıkışlar devam ettiğinden çerağlık maaşı da aynen sürdürüldü. Dolayısıyla XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı kadını ya hizmeti karşılığı emekli sandığından ve çerağ tertibinden doğrudan kendisi maaşa bağlanırdı veyahut da kocasının durumuna göre muhtaçlar tertibinden maaş alırdı (*BOA, MV.*: 86/55).

Saraydan çerağ edilen kadınların, emeklilik dönemlerinde devlet hizmetinde çalışan birisiyle evlendiklerinde maaşları kesilir miydi? Sultan II. Abdülhamid döneminde 1891 tarihli bir yazışmadan bu soruya cevap bulabilmek mümkündür. Harem-i Hümayundan çerağ edilmiş olan Florya Hanım'a ikamet ettiği Mekke'de, hazine müdürlüğü tarafından aylık 300 kuruş maaş ve bir miktar da buğday tayinat olarak tahsis edildi. Florya Hanım, daha sonra Mekke'de Tabip Kolağası Aziz Bey ile evlendi. Kocasını bir süre sonra binbaşılığa terfi edince

⁹ "Çıraklık ma'âşâtından münhal olmamasına mebnî meblâğ-ı mezbûrun sene-i hâliye bütçesine zammı zımında..." *BOA, BEO.*: 2273/170453, v.3, 23 Zilkade 1321/10 Şubat 1904.

¹⁰ "meblâğ-ı mezkûrun vukû' bulacak ilk münhâlâtan kapatılması ve o vakte kadar bütçe meyânında deverân ettirilerek tesviyesi..." *BOA, BEO.*: 3206/240408, v.3, 6 Zilkade 1325/ 11 Aralık 1907.

Florya Hanım'ın maaş ve tayinatı kesildi. Her ne kadar itiraz etse de sonuç değişmedi ve kararın doğru olduğu söylendi. Ancak Florya Hanım, işin peşini bırakmadı. Kendisiyle aynı dönemde çerağ edilen ve bir topçu binbaşısı ile evlenen saraylı arkadaşı Karinab Hanım'ın aynı sebeple kesilen maaş ve tayinatının daha sonra tekrar ödenmeye başlanmasını emsal gösterdi. Bunun üzerine talebi yeniden değerlendirmeye alındı. Florya Hanım, haklı bulundu ve ödemesi yapıldı (BOA, İ.DH.:1256/98670).

Florya Hanım'ın mücadelesi kendisi açısından haklı netice verdiyse de çerağlık maaş sisteminin işleyişi açısından muğlak bir durumun varlığını ortaya çıkardı. Şahsın maaşı evlendiği için mi yoksa kocasının rütbesi terfi ettiğinden mi kesildi? Bu kısım ilk bakışta belirsiz gibidir. Ancak Florya Hanım ve Karinab Hanımla (BOA, İ.DH.: 1246/97595) ilgili vesikalar detaylıca incelendiğinde, belirsizlik ortadan kalkmaktadır. Belgelere bakıldığında akla ilk gelen, kesintisinin evlilikten dolayı olmadığı, asker eşlerin binbaşılığa terfiyle ilgili olduğudur. Diğer bazı belgelere bakıldığında ise durumun tamamen farklı olduğu görülecektir. Örneğin Pertevniyal Valide Sultan'ın dairesinden çerağ edilip, Hüseyin Bey adında birisiyle evlendirilen Dilpezir Hanım daha sonra boşanır. Kimsesiz kalan Dilpezir Hanım, durumunu saraya duyurarak maaş tahsisi ister. Talebi ciddiyetle incelenir. İhtiyaçlı olduğu tespit edilince kendisine tekrar maaş bağlanacağı bildirilir (BOA, BEO.:320/23993). Yapılan yazışmalar, saraydan çerağ edilen ve evlendirilen kadınlara ayrıca maaş verilmediğini, şayet boşanması ve mağdur olması halinde tahsisat yapıldığı şeklinde bir uygulama olduğunu düşündürüyor. Sultan II. Mahmud'un ikinci kadının dairesinde uzun süre görev yapan ve 100 kuruş maaşla çerağ edilen Nigarhal Hanım, bu maaşla geçinemediğini ve tahsisatının artırılmasını ifade eden arzuhalini sunduğunda; mağduriyetinin artmasında evli olmamasını da bir gerekçe olarak sunar (BOA, İ.DH.: 1264/99341). Nigarhal Hanım'ın bu başvurusu da yukarıdaki fikri teyit eder. Ancak yine Osmanlı Arşivi'nde rastlanılan bazı belgeler ise bu tezi çürütür. Örneğin Sultan II. Abdülhamid döneminde saraydan çerağ edilen ve Medine'de hayatını sürdürecektir olan Çeşmiahu Hanım'a 1.000 kuruş çerağlık maaşı ve 3 urub buğday tayinat olarak verilir. Çeşmiahu Hanım evlidir ve eşi Medine halkından Mustafa Efendi de 700 kuruş maaş ve 1 urub buğday tayinat almaktadır (BOA, İ.ML.: 69/12). Çeşmiahu Hanım saray çıkışlı ancak eşi saraylı değildi ve devlet hizmetinde çalışmıyordu. Saray çıkışlı İmsal Hanım'ın başvurusu ise daha ilginçti. Evkaf-ı Hümayun Hazinesinden tahsis edilen çerağlık maaşıyla geçinen İmsal Hanım, kocası Şakir Bey postanede 700 kuruş maaşla istihdam edilmeye başlayınca çerağlık maaşının kesildiğinden şikâyet eder. Bu maaşın aslında kayd-ı hayat şartıyla kendisine bağlandığını hatırlatır (BOA, BEO.: 624/46785). Bu durumda saraylı kadınların çerağlık maaşlarının evlenmelerinden dolayı değil eşlerinin devlet hizmetine girerek maaş almaları nedeniyle kesildiği düşünülebilir.

İmsal Seza Hanım'ın hak arayışı, yukarıda tartışılan meseleyi daha sonra gün yüzüne çıkardı. Kesilen çerağlık maaşını yeniden talep edişi, sorunu Meclis-i Vükelaya kadar götürdü.

Aranılan yanıt devrin Bakanlar Kurulu kararında bulundu. Kurul, mütekaidîn, muhtacîn, mazulîn ve çerağlık tertiplerinin tamamını karar kapsamına aldı. Haneye maaş olarak giren senelik toplam gelire 5.000 kuruş limiti getirildi. Buna göre boşandıklarında iade edilmek üzere, yıllık 5.000 kuruş getirisi olan emlak ve akar sahipleri ile 5.000 kuruş faizli esham ve mukataası bulunan kadınların maaşlarının kesileceği hükme bağlandı. Diğer taraftan kocaları kolağası rütbesi (yüzbaşı ile binbaşı arası rütbe) üstünde rütbeli olan askerler ile mülkiye memurlarından olup kolağası maaşından fazla maaş alan kadınların aylıkları da aynı şekilde eşlerinden ayrıldıklarında bağlanmak üzere kesilirdi. Uygulama bu şekilde icra edilirdi ve İmsal Seza Hanım'ın çerağlık maaşı da kocasının işe girmesinden değil maaş toplamının yıllık 5.000 kuruşu geçmesinden ötürü kesilmişti (BOA, MV. :86/55). Saraylı kadınların çerağlık maaşlarının tahsis ve kesilmesinde temel ölçü; kadınların kocalarıyla birlikte toplam yıllık gelirinin 5.000 kuruşu aşp aşmaması meselesiydi. İkinci şart ise kocalarının kolağası rütbesi üstünde bir rütbede görev almaları veyahut da sivil memur olsa bile kolağası maaşının üzerinde maaş alıyor olmamasıydı. Esas unsur senelik toplam gelir sınırının aşılması meselesiydi. Ancak sonraki süreçte maaşları inceleme ve düzenleme komisyonunun (Tetkik-i Maaşat Komisyonu) lağvı, esham ve mukataaların Osmanlı tahvilleriyle değiştirilmesinden ötürü bu gibi maaşların gümrükten ödendiği tespit edildi. Yeni duruma göre Meclis-i Vükela, sözü edilen maaşların yukarıda sayılan gerekçelerle artık kesilemeyeceğini kararlaştırdı (BOA, MV.: 86/55). Böylece İmsal Seza Hanım'ın emsalleri gibi hayat boyu çerağlık maaşı alabilmesinin önü açıldı.

Osmanlı Arşivi'nde saraydan çerağ edilen ancak evliliğinden söz edilmeyen kadınlara belirli oranlarda maaş bağlanmasına dair de çokça vesika bulunmaktadır.¹¹

II. Abdülhamid döneminde 1880 senesinde maaşlarla ilgili yapılan büyük düzenlemede (Tensik-i Maaşat Kararnamesi) çerağlık maaşı da yer aldı. Kararnamede çerağlık maaşı, eskiden beri var olan sivil emekli maaşları (mütekaidin-i kadime-i mülkiye), görevlerinden azledilenler ve ihtiyaç sahiplerine ödenen maaşlarla birlikte maaşât-ı zâtiye yani kişisel maaşlar bölümünde değerlendirildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı mağlubiyeti ardından ihtiyaç duyulan bu maaş düzenlemesiyle devletin farklı isimler altında ödediği bütün maaşlarda kesintiler yapıldı. Bu bağlamda çerağlık maaşında beşte bir oranında tenzilata gidildi (Takvim-i Vekayi 1296: 8). Çerağ uygulaması dışında Osmanlı kadınlarının kamu hizmetine bağlı olarak elde ettikleri diğer iki önemli sosyal güvenlik uygulaması daha vardı. Bunlardan ilki modern emekli sandıklarından tahsisli emeklilik hakkı diğeri ise mazuliyet maaşı uygulamasıydı.

¹¹ Üçüncü Hazine darın hizmetinden çerağ edilen İclâl Hanım'a bağlanan maaş için bkz. BOA, İ.ML.:15/24, 28 Safer 1313/20 Ağustos 1895; Harem-i Hümayundan çerağ edilen Gevhersitan ve Hadice Hanımlara maaş tahsis için de bkz. BOA, İ.ML.: 17/25, 11 Zilkade 1313/24 Nisan 1896.

5. Mütakaide Kadınlar: Devlet Memuru Kadınların Emekliliği

Klasik dönemde memuriyete alınmayan Osmanlı kadını, Tanzimat sonrasında eğitim ve sağlık başta olmak üzere çeşitli sektörlerde memur olmaya başladı. 1869'da kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bu dönüşümde başat rol oynadı. Nizamname sonrasında imparatorluğun büyük merkezlerinde kız rüştiyelerinin açılışı hızlandı (Akyüz 2010:164). Okullaşmayla beraber kadınlara devlet eliyle eğitim olanağı sağlandı (Kurnaz 1997: 17). Açılan kız rüştiyeleri, burada görev alacak kadın öğretmen ihtiyacını ortaya çıkardı. Bunu gidermek amacıyla İstanbul'da 1870'te Kız Öğretmen Okulu (Darümuallimat) açıldı (Şanal 2004: 651). Okul mezun verdikçe, kadınlar öğretmen olarak kamu hizmetine giriş yaptı. Ardından bu okullarda yöneticilik hakkı elde ettiler ve II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında müfettiş olarak da vazife aldılar. Kadınların sağlık sektöründeki varlığı görece daha erkendi. Resmî kayıtlara göre ilk defa 1854 senesinde Lebibe isimli bir Müslüman kadın, Mekteb-i Tıbbiyede ebe olarak görev aldı (Erdem ve Yiğit 2010: 96,110).

Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan sosyal güvenlik reformu neticesinde daha önce askerî birimlerde teşkilatlanması tamamlanmış olan modern emeklilik sistemi, bu defa sivil memurlar için düzenlendi. Ağır bir mağlubiyetle neticelenen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında yaşanan sosyo-ekonomik karmaşa, harp tazminatının yükü ve Avrupalı devletlerin ıslahat talepleri gölgesinde memurların emekliliği meselesine odaklanıldı. Bu kapsamda ilk iş olarak askerî birimler dışındakiler ve hazineden maaş alan memurlar için 1879'da emeklilik fonu kuruldu. Çıkarılan kanun doğrultusunda maaşlardan % 5 oranında kesintilere başlandı. Fransa örneği üzerinden hazırlanan kanun tasarısı, ilgili kurullarda ülke şartlarına uyumlu hale getirildi. 1879 yılında kadın-erkek bütün sivil memurları kapsayan emekli sandığı Mülkiye Tekaüd Sandığı adıyla kuruldu. 1880 yılından itibaren emeklilik işlemlerine ve maaş tahsisine başlandı. Memurların emekli olabilmesi için 30 yıl hizmet ve % 5 oranında prim ödemesi şartına bağlandı. Hizmet süresi 20 yaştan itibaren sayıldı. Koşulları taşıyan memurların talepleri doğrultusunda emeklilik işlemleri başlatıldı. Emekli aylıklarının hesaplanmasında son 10 yıllık maaş toplamı esas alındı. Memurun eşi ve çocuklarıyla birlikte anne ve babasının da maaş hakkı vardı (Manav ²⁰²²: 205). Böylece ilk defa Osmanlı'da kadın memureler, kamu hizmetlerinin nihayetinde, prim esaslı çalışmanın karşılığı olarak emeklilik hakkı kazandılar. Klasik dönemin sadaka ve lütuf esaslı sosyal güvenlik anlayışı, yerini emeğe dayalı ve alın teriyle kazanılan hakka bıraktı.

Mülkiye memurlarının emekliliği hususu 1881, 1884 ve 1909 yıllarında ilan edilen Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd kararnameleriyle şekillendirildi (Gökmen 2022: 107). 4 Eylül 1881 tarihli kararnamenin birinci faslının 19. maddesiyle ilk olarak sivil memurların kapsamı belirlendi. İlmiye sınıfı, kara, deniz ve zaptiye kuvvetlerinde çalışan memurlar bu bağlamda kapsam dışı kaldı. Askerî dairelerde bulunan mülkiye sınıfına mensup memurlar ile kalem kâtip ve zabıtları de kapsama dâhil edilmedi. Bunların dışındaki dairelerde çalışan

mülkiye memurları, mülkiye ve adliye dairelerinde bulunan kâtip, kavas, çavuşlar ve gümrük kolcusu gibi devlet hizmetinde bulunanların tamamı sisteme alındı. Memurlar, 30 yıllık hizmet süresi ya da maluliyete göre emekliye ayrılabilirlerdi (Düster 1289: 773-789). Ana ilkeleri bu şekilde çizilen emeklilik kararnamesinde hak sahibi olma hususunda kadın erkek ayrımı yoktu. İtibariyle kadın memurlar da tıpkı erkek memurlar gibi süresi dolduğunda veyahut maluliyet halinde emekli olabilirlerdi. Örneğin 1910 yılında Konya İnas Rüştüyesinin birinci muallimesi Zehra Hanım hem hastalığı hem ihtiyarlığı nedeniyle mektebe devam edemediğinden emekliye sevk edildi (BOA, MF.İBT.: 293/25). İstanbul Polis Müdürlüğünde ebe olarak istihdam edilen Sıdıka Hanım, altmış beş yaşını geçtiğinden ötürü emekliye ayrıldı. Tekrar çalışmak isteği ise kabul edilmedi (BOA, MV.: 222/183).

Başlangıçta kız çocuklarının öğrenimi için hizmet veren okullarda görevli kadın öğretmenlerin maaşlarından prim kesilmemesi kararlaştırılmıştı. Ancak daha sonra karar revize edildi. Maaşlarını mahalli ödeneklerden alanların dışındaki bütün kadın öğretmenler emeklilik potasına alındı. Bunun yanı sıra hazine maaş alanların yanı sıra vakıflara bağlı medreselerde çalışan kadın öğretmenlerin aylıklarından da %5 aidat kesilmesi uygun bulundu. Kadın öğretmenlerin emeklilik süreleri meslektaşları olan erkeklerle aynıydı. 30 yılı doldurma şartı vardı. Yine erkek öğretmenlerin tabi olduğu malulen emeklilik şartları aynen kadın öğretmenler için de geçerliydi. Muallimelerin vefatı halinde anne, baba ve çocuklarına aylık bağlanırdı. Konuyla ilgili önemli bir eser kaleme alan Nursel Manav, incelediği sandığın ilk on yılında kadınların ölümü sonrasında kocalarına maaş bağlanması örneğine rastlamadığını ifade etmektedir. Yapılan geniş çaplı arşiv taramamızda da böyle bir örneğe rastlanılamadı. Bu türden bir uygulamanın olabilmesi için emeklilik mevzuatında yer bulması gerekirdi. İncelenen emeklilik kararlarında memurların vefatları halinde anne, baba, eş ve çocuklarına aylık bağlanacağı hükmü bulunmakla beraber, eşin cinsiyetinden söz edilmez. Bu belirsizlik hali ve örneğine rastlanılamaması, uygulamada kadın memurların ölümleri sonrasında kocalarına maaş bağlanıp bağlanmadığı mevzusunu muğlak bırakmaktadır. Manav, kararnamede aykırı bir düzenlemenin bulunmamasından yola çıkarak, bu durumun kadınların boşanmış olmalarından ya da eşlerinin daha önce vefat etmiş olabilmelerinden kaynaklanabileceğine dikkat çeker (Manav 2022: 117). Kadın öğretmenlerin vefatı sonrasında erkek ve kız evlatlarına aile maaşı bağlandığını gösteren örnekler bulunmaktadır. Limni Rüştüye Mektebi birinci muallimelerinden Hüsne Hanım vefat edince kızları Naciye ve Konca Hanımlar ile oğlu Hakkı Efendi kendilerine aylık bağlanmasını talep ettiler. Dilekçeleri ilgili kurullarda değerlendirildikten sonra çocukların her birine 30 kuruş aylık tahsis edildi (BOA, ŞD.: 897/85).

Kadın öğretmenlerin vefatı sonrasında bakmakla mükellef oldukları annelerine de maaş bağlandığını gösteren vesikalar vardır. Beşiktaş İnas Rüştüye Mektebi birinci muallimesi Münire Hanım vefat ettiğinde, annesi Hatice Hanım kendilerine bir miktar maaş bağlanmasını istedi (BOA, MF.MKT.: 272/76). Benzer biçimde Üsküdar Gülfem Hatun İnas Rüştüyesi birinci

muallimesi Münibe Hanım vefat ettiğinde annesi ve küçük oğlu ortaklaşa bir dilekçe yazarak aylık bağlanması talebinde bulundular (*BOA, MF.MKT.*: 284/41). Evraklar incelendikten sonra ailelere belirli oranda maaş bağlandı.

Mülkiye Tekaüt Sandığı emeklilik kararlarına göre kadın memurların da dâhil olduğu iki tür emeklilik uygulaması vardı. Bunlardan ilki 30 yıllık hizmet süresine bağlı emeklilik, ikincisi malulen emeklilik idi. Osmanlı Arşivi'nde incelenen birçok dosyada bu türlere ait emekliye sevk işlemleri örneklerine tesadüf edilmektedir. Örneğin Kastamonu İnas Rüştüye Mektebi birinci muallimesi Hafize Zeliha Hanım, otuz yıllık hizmeti ardından emekliliğini istedi (*BOA, ŞD.*:1044/85, v.2). Yatılı (Leyli) Kız Sanayi Mektebi nakış muallimlerinden Ayşe Tefrika Hanım ise yaş haddini ve hizmet süresini doldurmanın yanı sıra nükseden birtakım rahatsızlıkları nedeniyle emekliye sevk edildi (*BOA, MF.MKT.*: 243/12).

Malulen emekli olacaklar için kararnamelerde maluliyetin dereceleri ayrıntılı olarak tespit edildi. İlk derece maluliyet; başkasının bakımına muhtaç durumdakileri kapsardı. Hayatını idame ettirebilen ancak görevini sürdürmesine engel olacak derecede hastalık ve sakatlığı bulunanlar ise ikinci derecedeydi. Birinci derece malullere son maaşlarının yarısı, ikinci derece malullere ise maaşlarının 1/4'ü verilirdi. Devlete hizmeti on yıldan fazla olanlara ise 1/3 oranında aylık bağlanırdı (Manav 2022: 118). Beyrut İnas Mektebinin ikinci muallimesi Esmâ Hanım, 1896 yılında maluliyeti nedeniyle emeklilik talebinde bulundu. Tıbbiye Nezareti, Esmâ Hanım'ın başkasına muhtaç derecede maluliyeti olmadığı raporunu verdiğinden kararnamenin ilgili maddeleri gereği 75 kuruş maaşla emekli edildi (*BOA, ŞD.*: 945/69). Kadıköy Hamidiye Kız Rüştüye Mektebi (İnas Mekteb-i Rüştüyesi) birinci muallimesi Binnaz Hanım, malulen emeklilik talebinde bulundu. Ancak yapılan muayenede sinir hastalığı belirtileri tespit edilmesine rağmen malulen emekliye ayrılmasını gerektirecek durumda olmadığı anlaşılınca talebi kabul görmedi (*BOA, MF.İBT.*:201/101). Yatılı Kız Sanayi Mektebi muallimlerinden Perver Hanım ise gözlerinde ortaya çıkan rahatsızlık nedeniyle vazifesini icra edemediğinden emekliliğini istedi. Kurumlarca yapılan araştırmada çalışma süresini doldurmadığından emekliliği hak etmediği tespiti yapıldı. Ancak bu gibi görev yapmaya engel durumlar için kanunda düzenleme bulunduğu söylenerek malulen emekliye sevki gerçekleştirildi (*BOA, MF.MKT.*: 598/42).

Kadınların ilk defa memur olarak görev aldığı sağlık sektörü, emekliye sevk işlemlerinde de öncüydü. Yapılan bir çalışmada 1894-1910 yılları arasında hizmet sürelerini tamlayan 12 ebinin, Mülkiye Tekaüt Sandığından emekliye ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan ikisi imparatorluğun gayrimüslim tebaasındandı. Aynı çalışmada 1880-1894 yılları arasında emekliye sevk edilen ebeye rastlanılmadığı gösterilmektedir (Gökmen 2022: 125-126). Bütün bunlar, şartları taşıyan kadın memurelerin tekaüt sandığına bağlı olarak emeklilik haklarından faydalandığını açıkça ortaya koymaktadır. Erkek memurların sicil kayıtlarında

rastlanıldığı gibi kadın memurlar da iki görev arası bekleme süreleri, görevden el çektiler daha sonra tekrar atanma süreçlerini yaşamışlardır. Bu durumda yine sosyal güvenceden mahrum olmaları için devletçe çözümler getirilmiştir. Bunlardan biri de mazuliyet akçesi uygulamasıdır.

6. Mazûle Kadınlar: İşten Çıkarılan Kadınların Sosyal Güvenliği

Osmanlı bürokrasisinde klasik dönemde rastlanılan arpalık uygulaması (Gökbilgin 1978: 592). Tanzimat sonrasında mazuliyet maaşı olarak revize edildi. Görevden alınan (azledilen) veyahut memuriyeti lağvedildiğinden bir süre açıkta kalan memurlara, bu süre için sağlanan aylık *mazuliyet maaşı* olarak isimlendirilirdi. Maaşın miktarı, memurun hizmet süresine göre belirlenirdi. Memurların bu haktan yararlanabilmesi, “cevaz-ı istihdam” adı verilen ve tekrar memurluğa alınabileceğini gösteren bir karara bağlıydı. Bu olmadan ya da yargılaması devam ediyorsa beraat etmeden söz konusu maaş bağlanmazdı (Pakalın 1983: 424). Aylıklarda yaşanan sorunların kalıcı çözümü için 1886 yılında II. Abdülhamid devrinde mazuliyet kararname çıkarıldı. Ancak istenilen başarı sağlanamayınca mesele 1891’de tekrar ele alındı. İlan edilen yeni kararnameyle maaş hakkı için 15 yıllık kıdem şartı getirildi. 30 yıl kıdemi olan memurlara mazuliyet döneminde maaşlarının yarısının ödenmesine karar verildi. Maaşlardan sadece %1 nispetinde kesinti yapılması ve ödemeler için Mülkiye Tekaüt Sandığına bağlı ayrı bir birim ve sandık oluşturuldu. İhtiyaç duyuldukça ileriki yıllarda kararnameye eklemeler yapıldı (Manav 2022: 147-148). Böylece hayatını memuriyet maaşıyla temin eden devlet memurlarına açıkta kaldıkları sürece önemli bir sosyal güvence getirilmiş oldu. Bu dönemde artık kadınların da memuriyetlerde istihdamı gelenekselleşmeye başladığından mazuliyet maaşından kadın memurlar da emeğin karşılığı bir kazanım olarak aynen yararlandılar. Öte yandan devlet memuru olmayan kadınlar da memur eşlerinin vefatına bağlı olarak onların mazuliyet maaşından pay sahibi oldular. Bu yönüyle sözü edilen maaş, hem çalışan kadınları hem de devlet hizmetinde çalışmayan kadınları da bir yönüyle kapsamış oldu.

Osmanlı Arşivi’nde eşlerinin vefatı nedeniyle mazuliyet maaşı bağlanan onlarca kadına rastlanıldığı gibi,¹² memuriyet hakkı olarak bu maaştan yararlanan kadın memurlara da tesadüf edilmektedir. Yine bazı yazışmalardan, Osmanlı kadınlarının aslında genel kabullerin aksine hak arayışında etkin oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin bir dönem Behisni kazası kaymakamlığı görevini yürüten Ahmet Şükrü Efendi görevden ayrıldığında, mazuliyet maaşı bağlanması dilekçesi eşi Ayşe Hanım tarafından sunuldu (BOA, DH.MKT.: 1503/101). Zahiye Hanım ise kocası Reşad Paşa’nın duçar olduğu hastalığının sürmesi ve doktorların tedavi tavsiyesinden bahsettikten sonra, mevcut maaşla tedavinin sürdürülemeyeceğinden,

¹² Kocalarının ölümü ardından münhal kalan maaşın bir kısmına nail olan kadınlarla ilgili çokça belge bulunmaktadır. Örnekler için bkz. BOA, A.MKT.NZD.:321/39, BOA, A.MKT.NMH.:289/54, BOA, HR.İD.:336/62.

Osmanlı'da Kadınların Sosyal Güvenlik Hakları ve Emekliliği Meselesi.

ev eşyalarını satarak çözüm bulmaya çalıştığından söz ederek mazuliyet maaşının yükseltilmesini talep etti. Padişah bunu kabul ederek maaşını iki katına çıkarttı (*BOA, İ.HUS.: 17/128*).

Memur olarak çalışan kadınlar ise geçerli mazeretlerine bağlı olarak doğrudan mazuliyet maaşı alırlardı. Örneğin Kastamonu merkezdeki kız rüştiye mektebi öğretmeni Zeliha Hanım, görevden ayrılışı nedeniyle kendisine mazuliyet maaşı bağlanmasını istedi (*BOA, MF.KT.:144/69*). Başvuru evrakı ilgili kurullarda değerlendirilen Zeliha Hanım'ın hizmet süresinin 17 yıl olduğu, herhangi bir zimmet ve ilişkisinin bulunmadığı tespit edildi. Bunun üzerine padişah iradesiyle son memuriyet maaşının ¼'ü mazuliyet maaşı olarak bağlandı (*BOA, İ.TKS.:1/5*). Bakırköy (Makriköy) İnas Mektebi ikinci muallimesi Fatma Hanım, aynı okuldaki birinci muallime Hafize Hanım ile yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle azledildi. Bu süre zarfında kendisine mazuliyet maaşı bağlandı. Daha sonra Midilli'de başka bir okula tayin edilince kanuna uygun biçimde maaşı kesildi (*BOA, MF.MKT.:1121/38*). İstanbul'da Zeynel Abidin Mektebinde öğretmenlik yapan Hanife Hacer Hanım ise 23 yıllık hizmeti olmasına rağmen, öğretmenlik için yetersiz görüldüğünden azledildi. Bunun üzerine dilekçe vererek tazminat ödenmesini ya da mazuliyet aylığı bağlanmasını talep etti. Komisyon tarafından görevden alındığından tazminat uygun görülmedi, uzun yıllar süren öğretmenliği nedeniyle tamamen maaşsız bırakılması da adalete uygun bulunmadı. Bunun üzerine kendisine mazuliyet maaşı tahsis edildi (*BOA, MF.İBT.: 260/7*). Aynı sene Mirgün Kız Rüştiyesi üçüncü muallimesi Seher Hanım'a da açılacak yeni bir öğretmenliğe tayin edilinceye kadar sicill-i maarif tarafından mazuliyet maaşı bağlanması kararlaştırıldı (*BOA, MF.İBT.: 265/74*). Sonradan yapılan müracaattan Seher Hanım'ın eski kocası tarafından atılan iftira nedeniyle azledildiği anlaşıldı ve yapılan yargılamada eski eşi suçlu bulundu (*BOA, MF.İBT.: 303/67*).

Bu örnek uygulamalar, çalışan kadınların da erkek meslektaşları gibi mazuliyet maaş hakkından istifade ettiklerini göstermektedir. Bu yönüyle mazuliyet maaşının, yine kadınların emeklerinin karşılığı olan bir sosyal güvenlik sistemi olduğu anlaşılmaktadır.

7. Kadınların Baba ve Eş Durumuna Bağlı Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Hakları

Osmanlı kadınlarından kamu hizmetinde görev alamayanların doğrudan sosyal güvenceleri yoktu. Bunlar, yukarıda ifade edildiği üzere babalarının ve eşlerinin durumlarına bağlı olarak dolaylı bir sosyal güvenlik hakkına sahipti ve kendilerine aile maaşı adıyla ödeme yapılırdı.

8. Aile Maaşı Uygulaması: Asker-Memur Kızı veya Asker-Memur Eşlerinin Emeklilik Payları

Geniş Osmanlı coğrafyasında toplumun farklı katmanlarında yer alan kadınların devlet hizmetine girişlerine imkân verilmeden önceki dönemlerde geçimleri, tamamen

babalarına ve evlendiklerinde ise eşlerine bağlıydı. Memuriyete giren kadınların maaşları ve emeklilikleri mevzuatlarla tespit edilmiş olup, özlük hakları itibariyle erkek memurlardan farklı değildi. Toplumsal bir vakia olarak Osmanlı sosyal yaşamında saray çıkışlıların ya da sonraki dönemde devlet hizmetine tabi olarak memur olan kadınların sayısı, bu haklardan yararlanmayanlara göre son derece düşüktü. Genel olarak ilmiye, seyfiye ve kalemiye gibi dallarda çalışan ve askerî-yönetici sınıf içerisinde yer alan erkeklerin yukarıda temas edildiği gibi çeşitli sosyal güvenceleri bulunmaktaydı. Vefatları halinde maaşları, klasik çağdan beri belirli oranlarda eşlerine geçebilmekteydi. Literatürde bu aylıklar *aile maaşı* olarak isimlendiriliyordu. Maaş miktarları ve bağlanma usulleri, ölen kişinin geride bıraktığı eşi ve çocukları esas alınarak eytam (yetimler) ve eramil (dullar) kategorisinde, modern dönem kurumlarının emeklilik nizamnamelerinde açıkça gösterildi.

Osmanlı'da esasen kız ve erkek yetim çocuklarla ilgili çalışmalar Tanzimat sonrasında modernize edildi. 1851'de Eytam İdaresi tesis edildi ve ardından tüzüğü yayımlandı (Düster 1289: 270-276). Sultan Abdülaziz devrinde üst düzey askerî personelin (ümera ve zabitan) yetim kalan çocuklarına yapılacak ödemeleri konu edinen düzenleme yapıldı. Ödenecek aylıklar yine aile maaşı olarak tanımlandı. Rütbelere göre bağlanacak maaş tutarları gösterildi. Yetim erkekler 20 yaşlarına kadar maaş alabilecekken, yetim kalan kız çocuklarına pozitif ayrımcılık yapıldı ve evlenecekleri zamana kadar kendilerine maaş verilmesi hükme bağlandı (Özger 2011: 358). Böylece asker kızları, babalarının vefatı sonrasında evleninceye kadar maaş hakkına sahip oldu. Aynı tüzükte eşler de unutulmadı. İlgili hükümlere göre, askerî personelin geride çocuğu kalmadığında, yetimler için ayrılan tutar, evlenmeleri halinde kesilmek üzere askerlerin nikâhlı eşlerine ve bakmakla mükellef oldukları annelerine tahsis edildi. Vefat eden askerın çocukları olması halinde, maaş sadece çocuklara bağlanacaktı. Vefat eden emekli askerlerin yetimleri bulunmadığı ve dul eşiyle kimsesiz annesinin olması ve bunların herhangi bir yönden devletten maaş almamaları durumunda dul eşlere, birinci yetime verilecek maaşın üçte biri verilecekti. Annelerine ise altıda bir oranında ödeme yapılacaktı. Dul eşlerin birden fazla olması halinde sadece ilk eşe maaş bağlanacaktı.

Bu durum kız çocuklarına pozitif ayrımcılık yaparken, asker eşlerini tam olarak sosyal güvenceye almıyordu. Nitekim bu uygulamadan kısa süre sonra vazgeçildi. 1869'da *Asâkir-i Berriye-i Mülükâne Tekâüd Kanunnamesi* çıkarıldı. Emekli askerlerin geride kalan eş ve çocuklarına bağlanacak aylıklar, kanunun ilk faslında yer buldu. Savaşta şehit olarak hayatını kaybedenler, görevini yaparken kazaen vefat edenler ile veba-kolera gibi salgın mahallinde görev yaparken bulaşıcı hastalıktan ölenlerin tamamı kapsama dâhil edildi. Vefat halinde askerî personelin çocuklarıyla birlikte eşleri ve hatta kimsesiz annelerine birinci mertebe dul ve yetim maaşı bağlandı. Sayılan hallerin dışında hayatını kaybedenlerin yakınlarına ise ikinci dereceden maaş bağlandı (BOA, ŞD.: 619/8, *Düster-ı Askerî* 1328: 167). Böylece askerlerin çocukları, eşleri ve anneleri önemli bir sosyal güvence hakkına sahip oldu. II. Abdülhamid devrinde yapılan düzenlemelerde de aynı haklar muhafaza edildi. 1881 tarihli *Asâkir-i Berriye*

Tekâüt Kanunnamesinde, dul ve yetimlere bağlanacak maaşlar, haczedilemez ve el konulamaz olarak nitelendirildi (BOA, Y.A.RES.: 17/ 61).

Hizmet süresi 30 yılı aştığı halde emekli olmayıp çalışırken vefat eden askerlerin dul ve yetimlerine fark ödenmesi kabul edildi. Böylece kadınlar ve çocuklara ilave haklar verilmiş oldu. II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi ardından emeklilik sisteminde 1909'da yapılan büyük düzenlemede (Askerî Tekâüt ve İstifa Kanunu) aile maaşının muhtevası daha da genişletildi. Seferberlik halinden dolayı kara ve deniz kuvvetlerindeki üst düzey komutanlar ile sağlık alanında görevli hekimler ve memurlar, askerî bürolardaki kâtip ve memurlar ile bunların dışındaki diğer askeriye mensupları ile erlerin vefatı sonrası geride kalan dul ve yetimleri maaş kapsamına dâhil edildi. Yine bu düzenlemede erkek çocuklara verilecek aylıkta 20 yaş sınırı korunmakla beraber, öğrenci olanların okuldan mezun olana kadar hak sahibi olmaları ilkesi kabul edildi. Bunun yanı sıra aile maaşından yararlanacak olanlar, kız evlatlar, dul kalan eş(ler), anne ve büyük anne olarak belirlendi (Düstur 1329: 694-718; Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı 1994: 322-324).

Emeklilikle ilgili yapılan önceki düzenlemelerde, asker eş ve babanın geride kalan dul ve yetimlerine aylık bağlanması için herhangi bir hizmet süresi şartı aranmıyordu. Ancak 1906 düzenlemesinde askerî kalemlerde görev yapan memur ve kâtipler ile diğer mensuplar vefat ettiklerinde, eş ve çocuklarına maaş bağlanabilmesi için en az 10 yıllık hizmet süresini tamamlayarak vefat etme şartı getirildi. Bu süre dolmadan hayatını kaybedenlerin aileleri yine mağdur edilmedi. Ancak bağlanacak maaş beşte bir oranında olacaktı (Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı 1994: 23). Bunun haricinde aile maaşının devamında, hak sahiplerinin Osmanlı tabiiyetinde kalma ve Osmanlı topraklarında yaşama şartı da getirildi. Belirli dönemlerde yapılan emeklilikle ilgili düzenlemelerde, hak sahiplerinin yararlanma süreleri de netleştirildi. Yetim erkekler 20 yaşlarına kadar emekli aylığından yararlanabilirken, kız çocukları ve eşler ile personelin kimsesiz kalan anneleri, evleninceye kadar bu haktan faydalanabileceklerdi (BOA, ŞD.: 619/8; BOA, Y.A.RES.: 17/ 61).

Askerî personelin aile maaşı, Askerî Tekâüt Sandığı tarafından organize ediliyordu. Benzer durumdaki sivil memurların aile maaşları ise Mülkiye Tekâüt Sandığına takip ediliyordu. Memurun vefatı halinde maaşının onda biri geride kalan bireylere pay ediliyordu. Ancak 1881'de yapılan düzenlemeyle bu oran artırılarak % 50'ye çıkarıldı. Askerlerde olduğu gibi diğer memurlarda da kız çocukları ve annelerine pozitif ayırım yapıldı. Erkek çocuklara verilecek maaşlarda yaş sınırı olmasına rağmen kızlarda ve eşlerde evleninceye kadar sürmesi esastı. Memurun vefatı sonrası eşlerin evlenmesi halinde genelde çocuklar, memurun annesi tarafından bakılıyordu. Bu nedenle anne-babanın maaş hakkı hususunda da zorunlu düzenlemeye gidildi. 1884'te anne ve babalar kimsesiz olma şartı aranmaksızın memur olan çocuklarının vefatında maaş hakkına sahip oldu. Geleneksel Osmanlı toplum yapısında rastlanılan çok eşlilik olgusu, aile maaşlarının eşlere taksim edilişi şeklini de zorunlu olarak

düzene soktu. Askerî Tekâüt Sandığına olduğu gibi Mülkiye Tekâüt Sandığına bağlı olanların eş maaşından faydalanabilmeleri “nikâh” şartına bağlıydı. Nikâhlı eşin birden fazla olması durumunda, eşe tahsis edilen maaş aralarında eşit olarak paylaştırılıyordu (Manav 2022: 152).

Asker ya da sivil olsun devlet hizmetinde bulunan personelin eşleri ve kızlarının sosyal güvencesinde tartışılan önemli bir husus da çifte maaş meselesiydi. Babası devlet hizmetinde asker olarak çalışan bir kız çocuğu, babasının ölümü sonrasında yetim maaşı hakkına sahipti. Öte yandan eşi askerî personel ya da devlet memuru olan bir kadın, eşinin vefatı halinde dul maaşı hakkına da sahipti. Babası ve eşi devlet hizmetinde çalışan bir kadın, babasını ve eşini kaybettiğinde iki maaştan da hisse alabilir miydi? Bu husus ilk başlarda belirsizdi. Askerî personel için 1869’da yapılan düzenlemede bu konu açıklığa kavuşturuldu. Tüzüğün 26. maddesiyle, bu durumda olanların sadece bir taraftan maaş alması esasa bağlandı ve çift maaş ödenmesine imkân verilmedi. Ölen eşi asker olup da ondan dolayı maaş alan kadına, asker babasının vefatından dolayı herhangi bir maaş ödemesi yapılmayacaktı. Ancak babasından dolayı bağlanacak maaşın, kocasından dolayı aldığı maaştan fazla olması halinde aradaki farkı alabilecekti (BOA, ŞD.: 619/8).

Mülkiye Tekâüt Sandığının uygulaması da bu şekildeydi. Ancak daha sonra birtakım tartışmalar yaşandı. 1889’da kararnamede değişiklik yapılarak, boşanan ya da eşleri vefat eden kadınlara, eşlerinden dolayı alabilecekleri maaş hakkı bulunmuyorsa, babalarından kalan ancak evli olmalarından ötürü verilmeyen maaşların ödenmesi kararlaştırıldı.

Kadınların dolaylı emekli maaşlarında önemli bir tartışma konusu da farklı sandıklardan aynı anda aile maaşı alınıp alınamayacağıydı. İlgili kurullarda müzakere edilen meselede, mülkiye, askeriye ve ilmiye tekaüt sandıklarına aidat ödenmiş olması temel alındı. Nihayetinde, eşi ve oğulları farklı sandıklara aidat ödemiş olan kadınlar, hak ediş sebebiyle her bir sandıktan ayrı aylık alabilme hakkını elde ettiler. Suiistimallerin önüne geçilebilmesi için memurun geride kalan eşi ve çocuklarının hayatta olup olmadığı ve evlenme durumu için senede iki defa yoklama yapılması usulü getirildi (Manav 2022:159). Böylece yine kadınlara pozitif ayrımcılık yapılarak, sosyal güvencesiz kalmaları önlenmiş oldu.

Askerî Tekâüt Sandığının kararnamelerinde yapılan düzenlemelerle, vefat eden askerin kimsesiz annesi hayatta olmayıp, aynı durumda kimsesiz kalan ninesi hayatta ise; bu durumda annesine verilecek maaş hissesi ninesine tahsis edilecekti. Her ikisi de hayatta ise anneye ayrılan maaş ikisi arasında bölüşülecekti. Evlenmeleri durumunda ise maaşlar kesilecekti (Özger 2011: 374). Asker, aile maaşından hisse alan eşlerden biri vefat ettiğinde, maaşının yarısı sandığa geçerken diğer yarısı ise diğer eşler arasında taksim edilirdi (BOA, BEO.: 4358/326835).

Dul ve yetim maaşlarının tahsisinde Müslüman veya gayrimüslim ayrımı yoktu. 1904 tarihli eytam ve eramil maaş defterine bakıldığında, kamuya ait ambarda (ebniye ambarı) camcı olarak görev yaparken vefat eden Hacı Cemil Efendi’nin eşi Fatma Hanım’a eramil

maaşı bağlanmışken, aynı iş yerinde marangozluk yaparken vefat etmiş olan Karlo'nun kızı Mari Hanıma da eytam maaşı bağlanmıştı (BOA, HH.d.:2295). Eytam ve eramil maaşları başlangıçta emlak-ı hümayun idaresi tarafından ödeniyordu. Ancak daha sonra Maliye Hazinesine devredildi ve maaşlar buradan ödenmeye başladı. Bunun en önemli sebebi ise 9 Eylül 1908 tarihli padişah iradesiyle, padişaha ait arazi ve emlakın bir kısmının Maliye Hazinesine devriydi (BOA, ML.EEM.:718/50). Ancak daha sonra birtakım sebeplere bağlı olarak karar gözden geçirildi ve birkaç ay sonra maaşların eskisi gibi ödenmesine karar verildi (BOA, ML.EEM.: 737/6). Böylece muhtemel sorunlar önlenmeye çalışıldı.

Sonuç

Osmanlı toplumunda kadınların konumu hususunda birbirinden farklı birçok düşünce ileri sürülmektedir. Genel anlayış, ataerkil hegemonik yapıda toplumsal rollerin ön gördüğü biçimde kadının geri planda kaldığı yönündedir. Bu kısa çalışmada elde edilen veriler, söz konusu anlayışın her zaman ve zeminde geçerli olamayacağını ve Osmanlı kadını konusunun tek düze değerlendirilmeye tabi tutulduğunu ortaya koymaktadır. Her şeyden önce Osmanlı kadını, sınıfsal konum ve olgusal manada homojen bir yapı göstermez. Osmanlı kadını farklı toplumsal kesimlerde birbirinden farklı statülerde yer alabilirdi. Bunda en önemli etken yaşanan mekândı. Kırsalda yaşamını sürdüren kadınlarla, şehirde ve özellikle başkentte saray ve çevresinde hayatını idame ettiren kadınlar aynı imkânlara sahip değildi. İncelemeye çalıştığımız Osmanlı kadınlarının emekliliği meselesi de bu kentsel yaşamın ve mekânsal yapının bir yansıması olarak görülebilir. Kırsalda tarımsal faaliyette bulunan geniş halk kitleleri klasik dönemde emeklilik gibi bir haktan habersizdi. Oysa kentlerde ve payitahtta yaşayan asker ya da memur eşi kadınların, eşlerinin vefatı nedeniyle yaşamaları muhtemel malî zorluklarla baş edebilmek için doğrudan başvuru-dilekçe hakkını kullandığına dair birçok örnek bulunmaktadır. Yine aynı şekilde modern manada emeklilik hakkını elde edişin ilk aşaması da şehirde-başkentte yaşandı. Kadınlar, burada açılan okullarda eğitim alarak memur olabilme imkânı elde ettiler.

Bu çalışmada Osmanlı kadınlarının biri doğrudan diğeri dolaylı yoldan olmak üzere ana hatlarıyla iki tür emeklilik ve sosyal güvence haklarının olduğu görüldü. İlki baba veyahut eşlerine bağlı sosyal güvenlik haklarıydı. İkincisi ve daha önemlisi ise kadınların, doğrudan kendi emeklerinin, kamu hizmetlerinin karşılığı olarak elde ettikleri kazanımlarıdır. Bu hakkı ilk kullananlar Osmanlı saraylarında çalışan kadınlardır. Saray mutfağından, hareme hemen her birimde aktif görev alan köle statülü kadınlar, uzun yıllar buralarda çalıştıktan sonra belirli kurallar ve sosyal haklar çerçevesinde saray dışına çıkarlardı. Sarayda köle olarak hiyerarşinin en altında yer alan kadınlar, çıkışlarında saraylı kimliğiyle İstanbul'un ya da tercih ettikleri yeni yerleşim yerlerinin en kültürlüleri olarak toplumsal katmanın zirvesine ulaşırlardı. Saray sonrası hayatlar çerağ dönemi olarak anılırdı. Çerağ uygulaması, saraylı kadınlarının ilk emeklilik hakkıdır. Çerağ sistemi klasik dönemden beri rastlanılan bir sosyal

güvencedir. Osmanlı kadınları XIX. yüzyılın sonlarına doğru ise öğretmenlik ve ebelik başta olmak üzere muhtelif alanlarda devlet memuru olarak görev aldılar ve hizmet süreleri ardından erkek memurlar gibi doğrudan emeklilik hakkı elde ettiler. Mülkiye Tekaüd Sandığına bağlı olarak çalıştıkları dönemde prim ödeyen kadınlar, hizmet süresi, yaş haddi veyahut maluliyet haklarından biriyle emekliye sevk edilerek emekli maaşlarını almaya başladılar. Görevden alınma durumlarında ise yine tıpkı erkek memurlar gibi bu süre için mazuliyet maaşı alarak hayatlarını sürdürdüler. Gerek çerağ usulü gerekse prim esaslı emeklilik hakkı, klasik Osmanlı dayanışma anlayışından oldukça farklıydı. Aldıkları maaşlar, devletin ya da padişahın bir lütfu olmayıp, kadınların emeklerinin karşılığıydı ve hak ettikleri paralardı. Bütün bunlar, Osmanlı kadınlarının çalışma hayatına katılımlarıyla emeklilik hakkı kazanımlarının doğru orantılı geliştiğini göstermektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Osman III (AE. SOSM. III): 2/140.
- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO):320/23993, 481/36027, 624/46785, 2273/170453, 2282/171114, 3206/240408, 4358/326835.
- Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM. d.): 2/736, 4/576, 4/929.
- Cevdet Saray (C. SM) :32/1639.
- Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT): 1503/101.
- Hariciye Nezareti İdare (HR. İD):336/62.
- Hatt-ı Hümayun (HAT): 267/15562, 1466/ 13, 1617/21.
- Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d): 21437, 2295.
- İbnülemin Hatt-ı Hümayun (İE. HAT): 2/135.
- İrade Dâhiliye (İ. DH) :577/40192, 897/ 71383, 1264/99341, 1102/86338, 1246/97595, 1256/98670.
- İrade Hususi (İ. HUS): 17/128.
- İrade Maliye (İ. ML): 15/24, 17/25, 26/37, 60/17, 69/12.
- İrade Tekauüd Sandığı (İ. TKS): 1/5.
- Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT):144/69, 243/12, 272/76, 284/41, 598/42, 1121/38.
- Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF. İBT): 201/101, 260/7, 265/74, 293/25, 303/67.
- Mabeyn İrade (MB. İ): 15/150.
- Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM): 718/50, 737/6.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): 86/55, 222/183.

Osmanlı'da Kadınların Sosyal Güvenlik Hakları ve Emekliliği Meselesi.

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî Odası Belgeleri (A.MKT. MHM) : 4/55, 246/77, 283/99, 289/54.

Sadâret Mektubî Kalemî Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT. NZD):321/39.

Şura-yı Devlet (ŞD): 619/8, 897/85, 945/69, 1044/85.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA.d.): 2059.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA.e.): 593/103.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES): 17/ 61.

2. Kitap-Makale ve Süreli Yayınlar

Akyüz, Yahya. 2010. *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000- M.S. 2010*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Argit, Betül İpşirli. 2018. "Saraydan Çırağ Edilmiş Kadınların İstanbul'da Yerleşim Alanları". *Osmanlı İstanbulu* 5 : 675-692.

Çuhacı, Aysu. 2007. "Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı". *Sosyoloji Dergisi* XIII (XIV): 129-157.

Devellioğlu, Ferit. 2013. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, Nazire. 2021. "İlmiye Tekâüd Sandığının Kuruluş ve Faaliyetleri". *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi* V (X) : 43-52.

Düstur, Tertip I, Cilt I, Dersaadet: Matbaa-ı Amire, 1289.

Düstur Tertip I, Cilt IV, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1296.

Düstur, Tertip II, Cilt I, Dersaadet: Matbaa-ı Osmaniye, 1329.

Düstur-ı Askerî, İstanbul: Mekteb-i Fünun-ı Harbiye, 1328.

Erdem, Yasemin Tümer, Halime Yiğit. 2010. *Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Gökbilgin, Tayyib. 1978. "Arpalık". ss.592-595 içinde *İslam Ansiklopedisi*. C. I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gökmen, Ertan. 2022. "Osmanlı Mülki Memurlarının Emekli Maaşları". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* XX (XXXII) : 79-108.

Koyuncu, A. Ayhan, Kayhan Delibaş. 2012. "Risk Toplumu ve Siyasal Eylem: Risk Olgusunun Türk Siyasetine Yansımaları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* I (I) : 160-177.

Kurnaz, Şefika. 1997. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını 1839-1923*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1997.

Maliye Bakanlığı. 1994. *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı (1876-1930)*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.

Manav, Nursel. 2022. *Mülkiye Tekâüd Sandığı Kuruluşu ve Faaliyetleri (1880-1890)*. Ankara: TTK Yayınları.

Özger, Yunus. 2011. *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askerî Tekâüd Sandığı (1865-1930)*. İstanbul: IQ Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki. 1983. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I. İstanbul: MEB Yayınları.

Şanal, Mustafa. 2004. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler ile Okuttıkları Dersler". *Bellekten* 68 (253) : 649-670.

Şemseddin Sami. 1989. *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tabakoğlu, Ahmet. 2005. *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Takvim-i Vekayi, Numro: 2139.

